

בין אנוסים למומרים מרצון
יהודים בספרד הנוצרית
דפים דובבי תפילה
סידורים בארץ ישראל
סודות המובלעת הישראלית
בהר הצופים

סגולה

מרחשון תשפ"ג | 8.335 | נובמבר 2022 | גיליון 149

מגזין ישראלי להיסטוריה

למשטח זנוגוזט ווגיל

42
11

9771565033000

מבצע!

חבר מביא חבר

נהנים לקרוא את סגולה? שתפו את החברים!

המליצו לחבריכם על מנוי לסגולה ותזכו בהנחה – חודשיים חינם!
החבר יקבל מנוי במחיר משתלם במיוחד – 390 ₪ לשנה במקום 468 ₪

* המבצע למנויים חדשים בלבד * כל מנוי נוסף שייעשה בעקבות המלצתכם יזכה אתכם בהנחה נוספת * מנוי חדש שיומלץ על ידי שני אנשים – הראשון שהמליץ יזכה בהנחה *

שלחו אלינו את פרטי החבר בדואר אלקטרוני או במסרון ואנחנו ניצור אתו קשר
service@segulamag.com | 058-5416146

50

לכרוך את התפילה

סידור התפילה הוא הספר הנפוץ ביותר בעולם היהודי, אבל כל מהדורה של סידור מגוללת סיפור אחר על תקוות וייחולים, וגם על קהילות, בתי ספר ובתי דפוס. סיפוריהם של סידורים שנדפסו בישראל מאז המאה ה-19 ועד היום

ראובן גפני

60

מנבני הארכיון - שמו נשאר במוסך

הנאצים לא אהבו את האנדרטה שהוצבה במרכז וינה לכבודו של ממציא המכונית הראשונה שהונעה בבניין. סיפורו של זיגפריד מרכוס, ממציא בלתי נלאה שבנה מכונית אך לא השכיל להפוך אותה לעסק כלכלי, ועל כן שמו כמעט נשכח

גבריאל אלכסנדר

14

עיר עברית וחשמלית

כיבוש הארץ על ידי הבריטים סימל גם את בואה של הקדמה. לפני מאה שנה החלה בנייתה של תחנת הכוח הראשונה בארץ, והיא הפכה את תל אביב לעיר הראשונה בארץ שהוארה בחשמל. מי יזם את התחנה, ומה מנע את הפקת החשמל בעזרת מי הירקון?

אילן שחורי

26

חיים על הרצף

בספרד הנוצרית חיו יהודים רבים על רצף בין היהדות והנצרות. בקצה הרצף היו יהודים שהתנצרו בלב שלם, ולצדם חיו רבים שהתנצרו מאונס או מרצון וקיימו מידה זו או אחרת של חיים יהודיים. כלפי אותם נוצרים חדשים כוונה האינקוויזיציה, וגם את הגירוש אי אפשר להבין בלי להתייחס אליהם

שלום צדיק

38

מובלעת של סודות

קו הפסקת האש במלחמת העצמאות הותיר את האוניברסיטה ואת בית החולים שעל הר הצופים כמובלעת הומניטרית בשטח ירדני. איך הפך צה"ל את המובלעת המפורזת למחצה לבסיס צבאי מצויד מתחת לאפם של פקחי האו"ם?

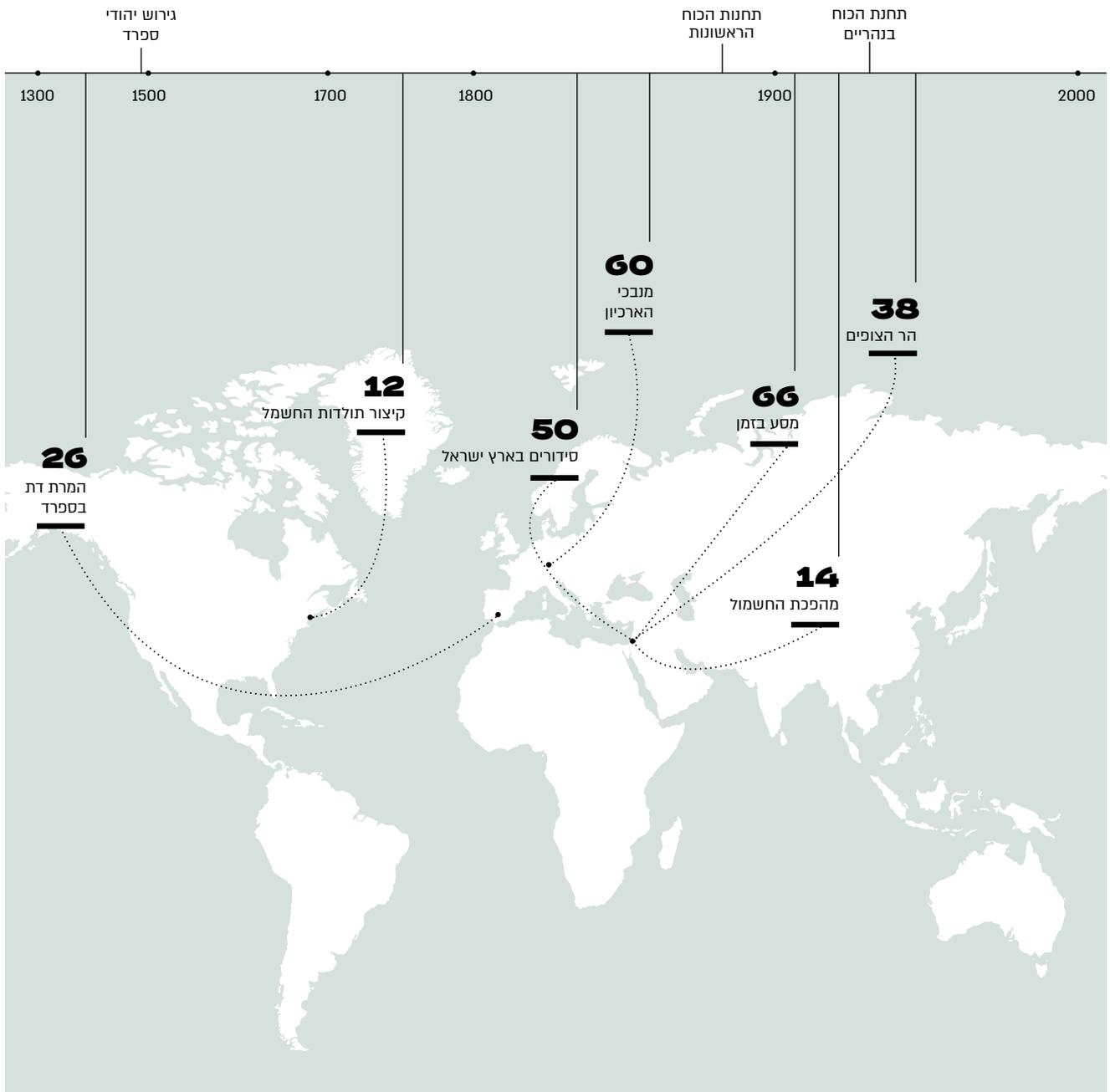
משה ארנוולד

מדורים

- 3 דבר העורך
- 6 חדשות
- 10 בימים ההם אירועים נבחרים בחודש מרחשון
- 12 קיצור תולדות החשמל
- 66 מסע בזמן מושב הזקנים הספרדי
- 72 ראו אור
- 74 תשבצים וחידות

**העניקו
ליקיריכם
מתנה!**

 **לרכישת
מנוי מתנה
במחיר היכרות**

להרשמה ולפרטים:
058-5416146
service@segulamag.com

שירות לקוחות
service@segulamag.com
058-5416146
חייגו ונחזור אליכם תוך 48 שעות
מענה אנושי - א'ד' בין השעות 9:00-14:00
ניתן לשלוח הודעת טקסט

סגולה - מגזין ישראלי להיסטוריה
www.segulamag.com
המערכת
segula@segulamag.com
יד חרוצים 10, ירושלים, 9342148
טלפון 02-5004351

חיים על הרצף

נוהגים לתאר את גירוש ספרד כרגע של שפל
במערכת היחסים בין יהודים לנוצרים, אך
כדי להבין מה קרה שם צריך להכיר גם את
עולמם של היהודים אשר התנצרו וחיו בין
העולמות | שלום צדיק

יהודים ומומרים רבים חיו בספרד
הנוצרית על רצף זהויות מגוון. חזית
המובדח בקפלה של קורפנס בריסטי, אמן
ממערב ולבונה דה לס מונטיס, המאה ה-14
המזאון הלאומי לאמנות של סטלוניה, ברצלונה

במשך שנים רבות חיו היהודים כמיעוט קטן, ובכל דור היו כאלה שהעדיפו להצטרף לחברת הרוב. היו שעזבו את יהדותם מטעמים אידאולוגיים, מטעמי נוחות או בשל פחד מרדיפות, ובמקרים רבים התלכדו שלוש הסיבות יחד. המרות דת והתבוללות בחברת הרוב לא היו בדרך כלל תופעה גורפת ולא העמידו בסכנה את עצם קיומן של הקהילות, למעט מקרים בודדים שאחד מהם היה גל העזיבה המשמעותי בעקבות החילון המודרני. אפשר להצביע על גלים נוספים של עזיבת הדת לאורך ההיסטוריה היהודית, החל מהתבוללות עשרת השבטים בעקבות גלותם מהארץ, דרך המרות דת בעקבות המרידות נגד הרומאים במאות הראשונות, ועד להמרה ההמונית של יהדות ספרד בסוף המאה ה-14 ובראשית המאה ה-15. הקהילה היהודית בחצי האי האיברי הייתה כנראה הקהילה היהודית הגדולה ביותר בסוף ימי הביניים. לפי הערכות שונות מנתה אוכלוסיית היהודים בעולם כמיליון נפש, וכמחצית מהם התגוררו באזור

ספרד ופורטוגל של ימינו שנחלק אז בין הממלכות קסטיליה, אראגון, נווארה, פורטוגל וגרנדה המוסלמית. ב-120 השנים האחרונות לקיומה של הממלכה הוויזיגוטית, מאז שהפכה לקתולית ב-589, פורסמו צווים אנטי יהודיים רבים, ואלה מעידים כי יהודים חיו באזור כבר בסוף העת העתיקה. הגירה יהודית משמעותית יותר החלה בעקבות הכיבוש המוסלמי של ספרד בראשית המאה השמינית. היהודים נותרו חלק ניכר באוכלוסייה גם לאחר סיום הרקונקיסטה – הכיבוש מחדש של חצי האי על ידי הנוצרים באמצע המאה ה-13 – למעט ממלכת גרנדה שנותרה מוסלמית. בממלכת אל-מוואחידון – הממלכה המוסלמית האחרונה באזור – גורש כל מי שלא הסכים להמיר את דתו לאסלאם, ועל כן שמחו היהודים בשלב הראשון על הרקונקיסטה. מצבם של היהודים החל להידרדר בעקבות מלחמת האזרחים בין פדרו הראשון מלך קסטיליה לבין אחיו למחצה אנריקה השני בין השנים 1366-1369. רוב היהודים תמכו בפדרו שהיה פרו יהודי, אך הנרי הוא

השלטון המוסלמי גירש את אלה שסירבו להתאסלם, ולכן נשהחל הכיבוש הנוצרי יהודי חצי האי קרב מתקופת הרקונקיסטה, איור מתוך קובץ שירי סנטה מריה, קסטיליה, המאה ה-13

נראה כי רבבות יהודים נהרגו בפרעות בקנ"א, למעלה ממאתיים אלף המירו את דתם, וקהילות מרכזיות כמו סביליה, קורדובה, ולנסיה וברצלונה חדלו להתקיים

ממלכת נווארה

ברצלונה

מדריד
טולדו

ולנסיה

קורדובה

סיביליה

ממלכת גרנדה

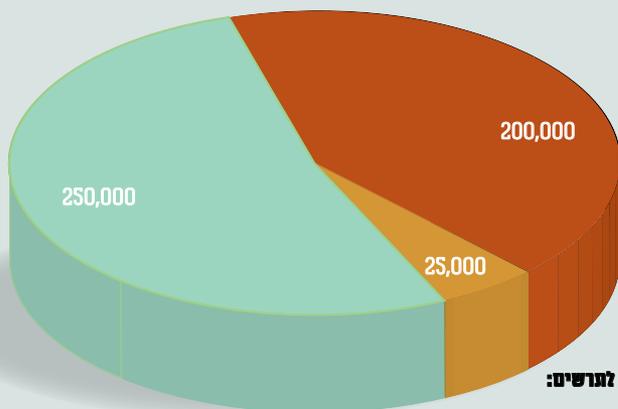
מלגה

ממלכת פורטוגל

חצי האי האיברי בסוף המאה ה־14

ממלכת גרנדה הייתה היחידה שנותרה מוסלמית מאמצע המאה ה־13 ועד סמוך לגירוש היהודים והמוסלמים ב־1492 על ידי המלכים הקתולים פרננדו השני ואיזבלה הראשונה. פרננדו ואיזבלה נישאו ב־1469 ובכך איחדו את ממלכות אראגון וקסטיליה

המרת דת לנצרות בחצי האי האיברי*

מקור לגורשים:

- נותרו יהודים
 - המירו את דתם בסוף המאה ה־14
 - המירו את דתם בעשור השני של המאה ה־15
- * הנתונים מבוססים על אחת ההערכות

שניצח. למרות זאת, מצבם לא הורע באופן משמעותי עד גזרות קנ"א (1391) שהיו מהמאורעות הקשים בהיסטוריה היהודית בגולה.

קנ"א

כבר ב־1378 החל פראנד מרטינו, ארכידיאקון העיר אסיחה שבאזור סביליה, לקרוא לגירוש היהודים, לכפייתם להתנצר ולהריסת בתי הכנסת שלהם. הוא המשיך במסע התעמולה שלו חרף אזהרותיהם של המלך חואן הראשון ושל הארכיבישוף של טולדו שהפצירו בו לחדול מכך, ובסופו של דבר נענה הציבור הרחב לקריאתו. הפרעות פרצו בסביליה בראש חודש תמוז קנ"א (1391) ונמשכו למעלה משלושה חודשים. במשך ימים אחדים תקפו פורעים את בני הקהילה היהודית בסביליה, הרגו בהם והכריחו את רובם להמיר את דתם. מה שאפשר את הפרעות היה חולשתו של השלטון

להגנתו כי העובדה שיהודים רבים כל כך המירו את דתם מוכיחה שזה היה רצון האל. מוולנסיה המשיכו הפרעות לעיירות קטנות ולכפרים, ולסוף הגיעו לברצלונה, לגירונה ואף לאיים הבלאריים. מלך אראגון הגן על היהודים בעיר מושבו סרגוסה, אך נכשל בהגנה על אלה שישבו במקומות אחרים בממלכתו. רעייתו המלכה ויולנדה דה בר נאלצה באותם ימים לעבור הפלה, וזו תפסה את מרבית תשומת לבו של המלך. בתום הפרעות היו הקהילות היהודיות בקסטיליה ואראגון במצב בלתי מוכר. נראה כי רבבות יהודים נהרגו, למעלה ממאתיים אלף המירו את דתם, וקהילות מרכזיות כמו סביליה, קורדובה, ולנסיה וברצלונה חדלו להתקיים. מצבם המשפטי של אלה שהמירו את דתם היה בעייתי. על פי החלטותיה של הכנסייה הקתולית אסור להכריח יהודים להתנצר, אך בדיעבד מי שהתנצר נחשב נוצרי לכל דבר, וככל נוצרי אחר אסור לו לנטוש את הנצרות ולחזור לחיק היהדות. מנהיג יהודי ספרד רבי חסדאי קרשקש הקים רשת של מברחים וסייענים שעזרו ליהודים המומרים להגיע למקומות שבהם יכלו לחזור ליהדות בגלוי – בעיקר בצפון אפריקה ובממלכת נווארה הצפונית – אך רוב המומרים בחרו להישאר במקום מושבם ונהגו כנוצרים. סרגוסה, עיר מושבו של רבי חסדאי, לא נפגעה כאמור, אולם בנו היחיד שהיה בעת הפרעות בברצלונה נהרג.

גל שני

הגל השני של המרות הדת היה שונה באופיו מהגל הראשון. יוזמיו היו פרננדו הראשון מלך אראגון ואנשי הממסד הכנסייתי בנדיקטוס ה-13 מאביניון שכונה אנטי אפיפור ורופאו היהודי המומר הירונימוס דה סנטה פה ששמו המקורי היה יהושע הלורקי. הם הטילו גזרות כלכליות על היהודים, ובראשן האיסורים לשמש פקדי ממשל, להעניק טיפול רפואי לחולים נוצרים ולהתגורר במרכזי הערים. הגזרות חלו בעיקר באראגון, והיהודים בממלכת קסטיליה לא נפגעו מהן. באותה עת פעל המטיף וינסנט פדר להמרת דתם של יהודים בקהילות שונות באראגון, ובמקביל נכפה

המרכזי לאחר מותו של חואן הראשון ב-1390. בנו אנריקה השלישי היה אז בן 11, ומי ששלט בפועל היו אפוטרופוסים חסרי כוח. נגד הפורעים לא ננקטו צעדי ענישה משמעותיים, והפרעות התפשטו ברוב קסטיליה והגיעו גם לממלכת אראגון השכנה. מלך אראגון, שגם שמו היה חואן הראשון, שלח את אחיו מרטין כדי להגן על היהודים בוולנסיה. האח לא הועיל הרבה, כנראה משום שהיסס להעמיד את חייליו הנוצרים להילחם נגד נוצרים. הפורעים פרצו לשכונה היהודית של ולנסיה, הרגו רבים והכריחו את הנותרים להמיר את דתם. לאחר מעשה טען מרטין

יחד עם רופאו המומר, הטיל על יהודי אראגון גזרות כלכליות והגביל את תחומי מחייתם. בנדיקטוס ה-13, חואן רשן, המאה ה-15 נסתיי סנטה מריה ליה מאיור, ספרד

לעירו דרוקה, גילה כי רוב הקהילה התנצרה ועבר לקסטיליה. לאחר מותו של מלך אראגון פרננדו הראשון ומינוי האפיפיור מרטינוס החמישי בוטלו רוב החוקים נגד היהודים, אך כמו שקרה בגל הראשון של המרות הדת, על אלה שהמירו את דתם נאסר לחזור ליהדות, לפחות באופן רשמי.

מומרים או אנוסים?

החוקרים חלוקים בהגדרת זהותם הדתית של הנוצרים החדשים ושל צאצאיהם. לדעת יצחק בער הם המירו את דתם בכפייה או תחת לחץ, ולמעט קומץ מומרים אידאולוגים רובם נאלצו להישאר נוצרים למרות שרצו לחזור ליהדות. כך חשבו גם נוצרים בני התקופה שתמכו בכינונה של האינקוויזיציה הספרדית כדי לפקח על הנוצרים החדשים ועל צאצאיהם. בניגוד לבער, בנציון נתניהו הצביע על כך שהאפשרות לעבור למקומות אחרים ולחיות שם בגלוי כיהודים הייתה פתוחה בפניהם, אך הם בחרו שלא לעשות זאת ולפיכך נראה כי השלימו כעבור שנים אחדות עם דתם החדשה. כך סברו באותה תקופה גם הנוצרים אשר התנגדו לכינונה של האינקוויזיציה וחשבו כי צאצאי היהודים יתבוללו תוך דורות בודדים ברוב הנוצרי גם בלי אמצעי כפייה. נראה כי שתי העמדות קיצוניות מדי, וכי בקסטיליה ובאראגון נוצר מעין רצף בין הזהות היהודית לבין הזהות הנוצרית, בדומה למה שקורה כיום במדינות מערביות. אלא שבשונה מהמצב היום, רוב הנוצרים החדשים בספרד התחתנו אלה עם אלה, בין אם מרצונם ובין אם בעל כורחם, שכן הנוצרים הישנים לא רצו להתחתן אתם. זו הסיבה לכך שבניגוד למקרים אחרים בהיסטוריה שבהם התבוללו יהודים בקבוצת הרוב, קבוצת הנוצרים החדשים נשארה בעלת זהות נפרדת במשך שנים רבות. כפורטוגל היו האנוסים מובחנים אף יותר, וההפרדה בין הקהילות נמשכה מאות שנים.

בנינים במיסיון

בצד אחד של הרצף היו יהודים שהמירו את דתם מסיבות אידאולוגיות מובהקות, וחלקם אף

לפי הכנסייה הקתולית אסור להכריח יהודים להתנצר, אך בדיעבד מי שהתנצר נחשב נוצרי לכל דבר, וככל נוצרי אחר אסור לו לנטוש את הנצרות ולחזור לחיק היהדות

על ההנהגה היהודית להשתתף בוויכוח עם המומר הירונימוס שנערך לסירוגין בעיר טורטוסה קרוב לשנתיים מראשית 1413.

מעריכים כי כ-25 אלף יהודים מאראגון המירו את דתם באותן שנים, ובהם חלק מבני משפחת דה לה קבלריה, משפחת חצרנים ידועה באראגון. רבי יוסף אלבו, בעל 'ספר העיקרים' שהשתתף בוויכוח, חזר

נוצרים בני התקופה תמכו בכינונה של האינקוויזיציה הספרדית: חיילי אינקוויזיציה בבדיקת פתע בזמן ליל הסדר. 'אנוסים', משה מימון, סוף המאה ה-19

כל אחד מהחמישה פיתח תפיסה תאולוגית שונה ונתן הסבר משלו לאמיתותן של האמונות הנוצריות הבסיסיות – השילוש, ההתגשמות ולידת הבתולין. כל אחד מהם גם מתח ביקורת על מצוות התורה וטען כי אינן מוסריות וכי הן נחלת העבר. דה לה קבלריה כתב:

ברור ... שישו הוא המשיח האמיתי, ולכן הנוצרים הם היהודים האמיתיים וישראל האמיתי של אלוהים. לכן אתם (היהודים) ישראל של השטן ובית הכנסת של השטן (Pedro de la Cavalleria, *Tractatus zelus Christi contra iudaeos, sarracenos et infideles*, 250).

השתייכו קודם לכן להנהגה הרבנית של יהדות ספרד. חמשת הבולטים שבהם הם משה הספרדי שהתנצר ב-1106 ובחר בשם פטרוס אלפונסי; ראש הישיבה אבנר מבורגוס שהתנצר סביב 1320, נקרא מאז אלפונסו דה ואיאדוליד, וגם עשרות שנים מאוחר יותר הקדישו רבנים פרקים בספריהם כדי לסתור את טענותיו; רבה של קהילת בורגוס שלמה הלוי שהמיר את דתו מיד לאחר פרעות קנ"א ב-1391, נקרא פבלו דה סנטה מריה, ולאחר שנים הפך להיות הבישוף של בורגוס; יהושע הלורקי שהמיר את דתו ב-1412, בחר בשם הירונימוס דה סנטה פה והיה פעיל בוויכוח טורטוזה; ושמואל דה לה קבלריה שהמיר בעת ויכוח טורטוזה ואחר כך נקרא פדרו דה לה קבלריה.

בניגוד לרוב האנוסים פטרוס אלפונסי המיר את דתו מטיבות אידאולוגיות, וחיבורו 'דיאלוג נגד היהודים' הוא כתב הפולמוס השיטתי הראשון שנכתב בספרד. ויכוח תאולוגי בין פטרוס למשה – שמו של אלפונסי לפני שהמיר את דתו, איור מתוך כתב יד בלאג, המאה ה-13
אנ – מוזאון העם היהודי

עיקר בסיסי באמונה הנוצרית. השילוש הקדוש, סקוטלנד, ראשית המאה ה-16
מרכז נטי, לוס אנג'לס

חמשת המומרים גם קראו לנוצרים מלידה, בני דתם החדשה, להמשיך ללחוץ על היהודים כדי שיראו סוף סוף את האור ויתנצרו. אבנר מבורגוס ייחס ליהודים רוע שטני ואף קרא במפורש לפרעות ולגזרות נגד היהודים במטרה להביאם לגאולה – להתנצרות ולהתבוללות בחברה הנוצרית:

ועוד, יש הכרח שהא' ישמור על היהודים בעולם, כפי שהוא שומר את השטנים, כדי שישמשו כלי נשק של זעמו ושליחים של כעסו, ויענישו ויצערו את הנוצרים ואת המוסלמים שראויים לכך (Alfonso de Valladolid, *Mostrador de Justicia*, v. 2. p. 438).

הגותם של רבנים מומרים אלה תמכה בנצרות, אך פעלה בתוך התרבות היהודית. כותביה הזדהו כיהודים ופנו לחברה היהודית בטענה שהנצרות היא היהדות האמיתית. הגותם של אבנר מבורגוס ומשה הספרדי קדמה בשנים רבות להמרה ההמונית, וכל יהודי ספרד ידעו כי היו רבנים חשובים אשר התנצרו והטיפו לאחרים לעשות כמותם. גם אם רוב היהודים לא הכירו את כתביהם, עצם הידיעה על קיומם של רבנים כאלה הקלה עליהם לשקול התנצרות ולא למות על קידוש השם, בניגוד לבחירה של רבים מאחיהם האשכנזים בפרעות תתנ"ו (1096). אמנם היו גם יהודים שמתו על קידוש השם בספרד והיו גם מומרים באשכנז, אך בספרד המרת הדת הייתה בשיעור גבוה יותר. התנצרותם של רבים בפרעות קנ"א הפכה אפשרות זו למקובלת יותר, והסחף החברתי שהיתוסף ללחצים מצד השלטונות ומצד החברה הנוצרית יצר כדור שלג שאיים על עצם קיומה של יהדות ספרד.

על הרצף

בצד השני של הרצף היו דמויות כמו יצחק בן משה הלוי. לאחר שהמיר את דתו בעת גזרות קנ"א (1391) כונה הלוי פרופייט דוראן, אך זמן קצר אחר כך חזר ליהדות בנפשו ואף ביטא זאת בכתב, למרות שנאלץ כנראה להמשיך לנהוג כלפי חוץ כנוצרי. תחת שם העט אפד – ראשי תיבות של המלים אני פרופייט

הידיעה על קיומם של רבנים שהמירו את דתם הקלה על רבים לשקול התנצרות, בניגוד לאחיהם האשכנזים שרבים מהם בחרו למות על קידוש השם

הגות השמד

שלום צדיק

מאגנס, תשפ"א, 312 עמ'

הספר עוקב אחר חמישה רבנים שהמירו את דתם מרצון ומדעת וכתבו הגות שהייתה נוצרית בעמדותיה אך נבעה מתוך החברה היהודית, הושפעה ממנה והשפיעה עליה. המוקדמים מבין ההוגים הנזכרים בספר אף השפיעו על אלה שבאו אחריהם. המחבר סוקר את הגותם על רקע הנסיבות ההיסטוריות ומתמקד באופן שבו הם מנמקים את אמיתות האמונה הנוצרית, וביחסם למצוות התורה וליהודים הממשיכים לדבוק בהן.

דוראן – כתב ספרי פולמוס נגד הנצרות, ספר דקדוק ופירוש למורה הנבוכים. מספריו ניכר שראה עצמו כיהודי לכל דבר, וכך גם התייחסה אליו ההנהגה היהודית ובראשה רבי חסדאי קרשקש אשר תמך בו והעריך אותו.

דוראן וחברו דוד בוניט בונג'ורון חשבו לעלות לארץ ישראל ולחזור שם ליהדות בגלוי, אך בונג'ורון נפגש עם המומר פבלו דה סנטה מריה וזה שכנע אותו להתנצר. דוראן הגיב לצעדו של חברו במכתב הסטירי 'אל תהיה כאבותיך', שבו הוא מלגלג על הנצרות ועיקרי אמונתה, ובעיקר על יהודים שהמירו את דתם מתוך אמונה בנצרות.

רוב יהודי ספרד נעו בין שני הקצוות. אלה שהתנצרו עשו זאת תחת לחץ כבד של הסביבה. במהלך פרעות קנ"א היו שנגררו בכוח לאגן הטבילה לאחר שהוכו ולעתים אף איימו על חייהם, ובגלל ההתנצרות השני, בעשור השני של המאה ה-15, היו היהודים נתונים ללחץ כלכלי ונפשי. יהודי ספרד ברובם המוחלט לא התנצרו מתוך שכנוע אידאולוגי טהור, ובנסיבות אחרות הם וצאצאיהם היו נשארים יהודים, אולם רובם גם נשארו מסיבות שונות במקום

ולא בחרו לעבור למקום אחר שבו יכלו לחיות כיהודים, מהלך שהיה כרוך בלימוד שפה חדשה, בריחוק מבני משפחה, במכירת נכסי נדל"ן במחיר אפסי, בסכנה שבהפלגה בים ובמציאת פרנסה במקום חדש ושונה.

הבחירה לחיות כנוצרים בספרד הייתה קלה הרבה יותר ומסוכנת הרבה פחות מהבחירה לשמור על הזהות היהודית ולקיים מצוות בסתר. סביר להניח כי חלק מהיהודים שהמירו את דתם בעקבות לחץ ופחד, אך עדיין חשו קשר לדתם הקודמת, החליטו לעשות לצאצאיהם חיים קלים יותר ולגדל אותם כנוצרים גמורים כדי לא להעמידם בפני הסכנות וההתלבטויות שהם עצמם חוו.

בסוף המאה ה-14 החלה אפוא להתגבש בספרד קבוצה גדולה מאוד של נוצרים חדשים. לפי ההערכות הגבוהות הם מנו כמיליון נפש ערב גירוש ספרד, יותר מפי שלושה מהאוכלוסייה שנותרה יהודית. בעיני הסביבה הנוצרית הם נחשבו לנוצרים חדשים גם אם רק אחד מההורים היה נוצרי חדש. זהותם של הנוצרים החדשים לא הייתה ברורה, לא להנהגה היהודית, לא לסביבה הנוצרית וכנראה גם לא לרוב הנוצרים החדשים עצמם.

ההנהגה היהודית לא התעלמה מהיהודים הרבים שחיו על הרצף בספרד, והתייחסה לכך גם בהגות שכתבה. בספרו הפילוסופי המרשים 'אור השם' מציג רבי חסדאי קרשקש עמדה דתית שבמרכזה אהבת האל, ורואה במצוות הזדמנות לבטא את רגשי האהבה. לפי תפיסה זו מי שמקיימים מעט מצוות בגלל מגבלות חיצוניות אך מבטאים בהן את אהבתם לבורא עדיפים על אלה המקיימים מצוות רבות ללא הבעת רגש פנימי. קיום מצוות תוך הסתכנות מוכיח את האהבה הרבה לא, ואילו מי שמקיימים את הפולחן הנוצרי מתוך רתיעה מבטאים גם במעשים אלה את אהבתם לבורא ולכן אפילו הם ייחשבו כשומרי מצוות. ברור שתפיסה ייחודית זו נולדה בין השאר בשל רצונו של רבי חסדאי לשכנע את הנוצרים החדשים כי אל להם להתיימשק מקיום מצוות, על אף שאינם יכולים לקיים את מרביתן בגלוי ועל אף שהם חייבים להשתתף בפולחן הנוצרי. בשעה קשה זו רצה גדול

זהותם של הנוצרים החדשים לא הייתה ברורה, לא להנהגה היהודית, לא לסביבה הנוצרית וכנראה גם לא לרוב הנוצרים החדשים עצמם

הרבה יותר באותו נושא בחברה הנוצרית הוותיקה. רבים לא התייחסו לנוצרים החדשים כשוויים והמשיכו לראות בהם נטע זר. ייתכן כי הדבר נבע מאידאולוגיה גזעית, כפי שטען בנציון נתניהו, וייתכן כי היה מדובר בשנאת זרים רגילה. השנאה לנוצרים החדשים התפרצה לראשונה

רבני ספרד להשפיע על יהודי הרצף ולמשוך אותם ככל האפשר לעבר זהותם היהודית.

אינקוויזיציה

במקביל לוויכוח בתוך חבירת הנוצרים החדשים באשר לזהותם התקיים ויכוח חשוב לא פחות ופומבי

לאחר גירוש ספרד הפך בית הנסות אל טרנטישו שבעיר סולזו לננטייה
Wikipedia Commons

האינקוויזיציה יזמה את הגירוש כדי לפקח טוב יותר על הנוצרים החדשים ללא הפרעתה של קהילה יהודית פעילה בשכנות אליהם

בטולדו ב-1449. מה שהתחיל כמרד נגד המיסוי העירוני שגבייתו נעשתה אז בעיקר על ידי נוצרים חדשים המשיך כהתקוממות כללית שבשיאה נחקקו גזרות נגדם.

התעמולה נגד הנוצרים החדשים הגיעה לשיאה כאשר פרננדו השני ואיזבלה הראשונה, המלכים הקתולים של אראגון וקסטיליה, החליטו על כינונה של האינקוויזיציה הספרדית, וזו הוקמה לבסוף ב-1478. האינקוויזיציה לא פעלה נגד יהודים אלא רק נגד נוצרים חדשים, ולכן הקמתה עצרה כמעט לחלוטין את זרם ההתנצרות עד לגירוש ב-1492. גם היוזמה לגירוש הייתה של האינקוויזיציה, ומטרתו הייתה לפקח טוב יותר על הנוצרים החדשים ללא הפרעתה של קהילה יהודית פעילה בשכנות אליהם, כפי שנאמר בפקודת הגירוש:

ידוע שבתחומנו יש כמה נוצרים רעים שהתייהדו וכפרו באמונתנו הקתולית הקדושה ... לכן,

אשמת הפילוסופיה?

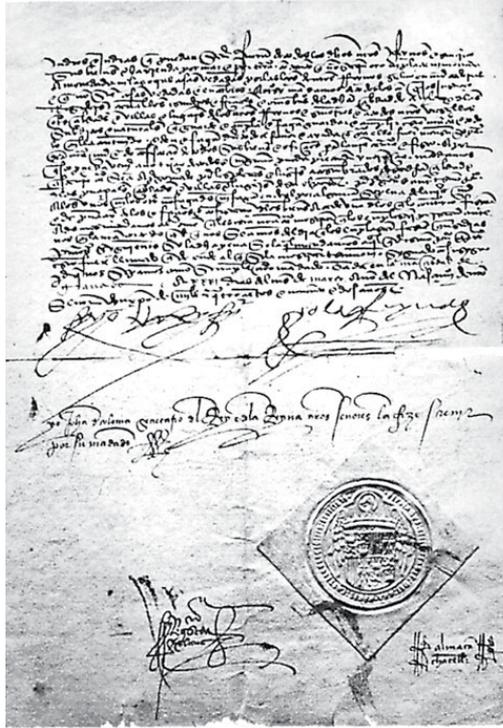
יש הטוענים כי השפעת הפילוסופיה על יהדות ספרד הייתה אחד מהגורמים להתנצרות ההמונית. עיון בכתביהם של אלה שהמירו את דתם מלמד אחרת

ההיסטוריון יצחק בער ייחס את המרת הדת ההמונית בספרד להגותו של הפילוסוף האריסטוטלי אבן רושד שפילוסופים יהודים הושפעו ממנה. הוגים אלה הסבירו את היהדות כמערכת חוקים האמורה להוביל את האדם ואת החברה לחיים טובים ומוסריים יותר. בער טען כי אין די בהצדקה זו לחיים של תורה ומצוות כדי לעמוד בפני לחצים ופרעות. לדבריו יהדות ספרד נענתה לתביעה להמרת דת ביתר קלות בהשוואה ליהדות אשכנז משום שהושפעה מהפילוסופיה של אבן רושד.

בער לא המציא את הטענות הזו. דבריו נשענים על הסבריהם של יהודים שמרנים שנכתבו בדור הגירוש או מעט אחריו, וכדרכם של פולמוסנים הם האשימו את בני הפלוגתא שלהם בכל הרעות שפקדו את היהודים. בדומה לכך מאשים הרב יחיא קאפח ב'ספר מלחמות השם' את המקובלים בכל צרותיהם של יהודי תימן. כשבודקים את כתבי הפילוסופים היהודים שהלכו בעקבות אבן רושד רואים כי כמעט כולם התפלמסו בחריפות עם הנצרות. גם עיון בכתבי המומרים האידאולוגים מראה כי אף אחד מהם לא המיר את דתו בהשפעתו של אבן רושד. כל אחד מהם הסביר את התנצרותו על בסיס ההגות היהודית שבה עסק כשחי חיים יהודיים, וכך למשל נימוקיו של פדרו דה לה קבלריה הם דווקא קבליים.

פרננדו השני ואיזבלה הראשונה, שליטי אראגון וקסטיליה, הורו לייסד את האינקוויזיציה במטרה להילחם במינות ולפקח על הנוצרים החדשים

השנאה לנוצרים החדשים התפרצה באמצע המאה ה־15 והגיעה לשיאה בגירוש יהודי ספרד בסוף המאה. צו הגירוש משנת 1492

שבעקבותיו החלה תקופת נדודים, אך הוא היה למעשה גם סופו של תהליך שהחל למעלה ממאה שנה קודם לכן. הגירוש שם קץ ליהדות ספרד, אך לא לקבוצת הנוצרים החדשים שהמשיכה להיות קבוצה בעלת מאפיינים ייחודיים במשך שנים רבות. □

לקריאה נוספת:

יצחק בער, 'תולדות היהודים בספרד הנוצרית', עם עובד, תשמ"ז;
שלום צדיק, 'הגות השמד', מאגנס, תשפ"א;

Norman Roth, *Conversos Inquisition and the Expulsion of the Jews from Spain*, University of Wisconsin Press, 2002.

ד"ר שלום צדיק מרצה בכיר במחלקה למחשבת ישראל ע"ש גולדשטיין-גורן באוניברסיטת בן-גוריון בעב. עבודת הדוקטור שכתב עוסקת בהגותו של המומר אבנר מבורגס

קיסר דת הולנד, סמאן טקאן, מודרד

מייכאל שטרום, סמאן טקאן, תולדות התאמות, יפה

בעצתם של אנשים מכובדים ואבירים, ואנשי מדע ומצפון אחרים מהמועצה העליונה שלנו, אחרי התלבטות רבה הסכמנו לצוות לגרש את כל היהודים והיהודיות ממלכויותינו.

הגירוש ידוע כאחד המאורעות הקשים והטראומטיים בהיסטוריה היהודית, מאורע

לרכישת הגיליון

סגולה

מגזין ישראלי להיסטוריה

סגולה

מגזין ישראלי להיסטוריה

בין אנטוס לזמוריס מרנס
ז'ורז' ז'אנטיד המלח
דוקים וזנבי הפילים
סדרים בארץ ישראל
סדרת המבצעים הישראלית
צ'רלס האוס

האנשים שהיוו את סגולה

12
ISSN 1548-3642